

БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ОЧИТЕ НА МАРИЯН АЛКОВИЧ И ФРАНЬО ХОРВАТ КИШ

ANTOANETA BALCHEVA

*Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology
of the Bulgarian Academy of Sciences*

BULGARIA THROUGH THE EYES OF MARIJAN ALKOVIC AND FRANJO HORVAT KIS. The article discusses the impressions of Marijan Alkovic (1879–1953) and Franjo Horvat-Kis (1876–1924) from their visit to Bulgaria on the eve of the First World War, against the background of the dynamic change in the social, psychological and political attitudes of both the individual and various national communities. Their travelogues, both published in 1911, are interpreted as constructing a complex labyrinth of dialogues with otherness. The authors place their observations in the context of different cultural-historical, socio-political, religious and ethnic societal patterns. Such impressions, together with the Slavophile pathos, also reveal an updated author's narrative of the era, the cartography of the Croatian, Bulgarian and South Slavic space. A special emphasis is placed on the figure of the traveler, who has gained an ever greater complexity, combining the roles of the writer, publicist, researcher and politician.

Keywords: travelogue, Croats, Bulgarians, identity, Marijan Alkovic, Franjo Horvat-Kis, folk psychology

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2024.13.142-157>

Динамиката в обществено-политическите събития в навечерието на Първата световна война довежда закономерно до нови виждания и аспекти в реализацията на идеята за славянска солидарност.¹ За всяка една от еманципиралите се славянски нации тази динамика носи нови виждания и проекции в общата идеологическа матрица, продиктувани от степента на постигната национална независимост. За западните славяни и руските либерали след началото на ХХ в. стремежът към единение става основа на възникналия неославизъм, който се представя като *програма на мира* с отбранителен характер

¹ Идеите на статията са представени в научен доклад на Кръгла маса на тема *История и култура на Балканите: Чужди влияния, контекстуална адаптация, хибридни явления* в памет на д-р Саня Велкова-Кожухарова (София, 2–3 ноември 2023).

по отношение на германизма и с главна цел – културно-икономическото сътрудничество. За разлика от панславизма, издигнатият при него главен принцип, съответстващ на идеологията на либералната държава, е *равенство между всички славянски народи – малки и големи*. Същевременно, заплетените междуславянски национални проблеми, изострени на фона на стремежа на поляците към постигане на културни и автономни права в земите, влизащи в Руската империя, а и възникналата криза след анексията на Босна и Херцеговина, водят до все по-сложно разместване на фигурите на шахматната дъска. Австрославистите, начело с чешкия им представител във виенския парламент К. Крамарж, гласуват в полза на идеята за славянско обединение, а руските радикални и либерални кръгове изискват от царизма да засили руското влияние на Балканите. Спасяването на тази идея в крайна сметка ще наложи идеологическо и политическо *примирие* между панславизма и неославизма с една целенасочена стратегия и тактика (Manafova 1987: 206–207). Тази задача заляга и в основите на проведения през 1910 г. в София Втори подготвителен славянски събор. В навечерието на конгреса неговият председател Стефан Савов Бобчев публикува като част от програмата му синтезирания пункт за *културно-икономическа взаимност*. В него е смекчена и трансформирана *идеята за славянско обединение*, която съвместява панславистичните политически стремежи за хегемония на Русия с желанието за формиране на *идейна конфедерация* на славянските страни, с *политическа и културна автономия, съобразена с историческите условия и насочена за взаимна борба и обединяване на силите срещу всякакъв Дранг...* (Bobchev 1909: 91). За осъществяването на тази цел се търси взаимодействие между славяните както в по-широк културен аспект, така и в икономически план, между представителите на различни професионални и съсловни организации.

Наред с многобройните прояви, съпътстващи конгреса, се откроява и грандиозният Юнашко-соколски гимнастически събор, превърнал се в място за среща на известни хърватски българофили (Karbić & Leček 2009: 223–235; Eldarov 2021: 288–313). Сред участниците има и представители на интелектуалните среди, каквито са Франьо Бучар, Мариян Алкович и Франьо Хорват Киш, оставили своите впечатления в занимателни пътеописания от няколкодневното си посещение в България (Bucar 1910; Alkovic 1911; Kis 1911). Текстовете им отразяват просветителски тенденции, примесени с романтични внушения, и са насочени към поощряване на обществената ангажираност, националното самопознание и самоопределение главно в рамките на славянското семейство. Жанрово описанията варират между статия, очерк, преглед, дописка или

мемоар. Едновременно със заложения славянофилски патос, в тях присъства и актуализираният авторски наратив за епохата и времето, картографията на хърватското, българското и южнославянското пространство. Фигурата на пътуващия добива все по-осезаема многоизмерност, съвместявайки в себе си писателя, публициста, изследователя и политика.

В подобна светлина се разкрива и профилът на Мариян Алкович, завършил Вишето кралско търговско училище в Загреб, активен участник в социалната, културната и спортната сфера. В България той пристига в качеството си на представител на хърватското соколско дружество *Твърдо* в Сараево и като дописник на в-к *Хърватски дневник* (*Hrvatski dnevnik*, 1910), където същата година е публикуван пътеписът *Път: Белград – София – Цариград*.² Още в увода си Алкович изтъква целта да разкаже за посетения от него три *средни града на Балканите* не само като обичаен наблюдател, но и като техен вещ познавач и изследовател.

Укорявайки хърватите за слабо изявения интерес към региона, авторът сочи за пример немците, побързали да основат Институт за изследване на Балканите, докато сънародниците му все още разполагат с остаряла, оскъдна, плод на културни предразсъдъци информация за един намиращ се *изцяло извън европейската периферия, полуобразован и наивен свят*. В повествованието доминира трезв поглед към съвременните културноисторически и политически реалии: *Нищо не е по-умно от това да познаваш добре кръга, в който се движиш, и нищо не е по-важно за народа от това да е изцяло наясно с политическата обстановка на своите съседни* (Alković 1911: 4).

В сложния лабиринт от диалози с другостта М. Алкович поставя своите наблюдения в контекста на различни културноисторически, социално-политически, религиозни и етнически модели. Подобен е и движещият мотив в изграждането на разказа му за България като страна, близка до славянския свят, но и явяваща се част от заплетения политически възел на Балканите. Приоритет в неговата ценностна йерархия, потвърден от нескритото му уважение и симпатия към българския народ, е свободно отстояваната независима политика на България, която позволява на народа да има изкусна дипломация в рамките на наложените от световния ред стандарти: *От всички държави на Балканите, България единствена от този полуостровен концерт успя да се превърне във важен и съзнателен участник, избрал предимствата на европейския*

² Кратки бележки за М. Алкович и неговия пътепис дават Йосип Братулич (Bratulic 2005: 63–64) и Светлозар Елдъров (Eldarov 2020: 116). Цитатите от пътеписа подавам в мой превод.

финес, на което държат и най-гласовитите представители на големия дипломатически и политически западноевропейски свят (Alkovic 1911: 62). Изградените солидни темели на държавата улесняват мисията на българите в ролята на приемник и разпространител на просветителските и християнски ценности на Изток.

Предварително зададената от автора рамка функционира като *инструкция* към читателите за навлизането в един непознат и донякъде чужд свят: *Единствено нашият влак през осветените си прозорци хвърляше светлина в тази тъмна нощ и возеше нас, далечните пътници, през чужда земя и чужди обичаи* (Alkovic 1911: 65). Опитът му за разбулване на този доскоро неосветен и непонятен свят, за разгадаване на народопсихологията, на залегналите в нея исторически, политически, културни, социални нагласи ще мине първоначално през филтъра на славянската принадлежност. Въпреки цялата противоречивост на нейното тълкуване, именно този тип *родство*, според Алкович, може да стопи *дистанцията в етническите, географски и политически особености и характеристики* (Alkovic 1911: 66). Критичният му поглед е съпровождан същевременно от характерната за Просвещението толерантност, умението да видиш света през очите на *другия*, съвместявайки наличието на две противоположни мнения за един и същ факт. Алкович поставя на непрекъснато изпитание устойчивостта на изкуствено създадените идеологеми, признавайки, че никога не е могъл да разбере както породеното от тях въодушевление, така и всекидневно демонстрираната сила на едноличните интереси. На пръв поглед по време на организирания Соколски събор са налице всички знаци, за да се нарече той *всеславянски*, но въпреки проявеното гостоприемство на домакините, в текста е изразено и известно недоверие към подобен тип манифестации. Причините за това, от една страна, са политически – цар Фердинанд не присъства на събора, което донякъде се обяснява с немския му произход. От друга страна, за автора, който се самоопределя като *flotantan istrzivac* (*навигурац изследовател*), това обяснение не е достатъчно. Желанието му да надникне отвъд каноничните *жестови модели* го кара да навлезе в *културната интимност* (Herzfeld 2009: 131–152) на българина, в неговите културни практики и поведение. Търсеният отговор ще бъде изречен от българския му събеседник:

Ах, господине, Вашите наблюдения са верни. Ние българите сме такива хора... Наистина сме славяни, но ще Ви кажа, че не сме особено въодушевени за великото славянство. Това, което се случва извън границите ни, малко ни засяга. Ние най-вече се занимаваме с домашните си проблеми. Затова и не можем да се запалим от политиката извън нашите

границы и не сме способни на грандиозно въодушевление ради братството и името славянско. (...) Ще Ви кажа открито: такъв е нашият нрав. (Alkovic 1911: 89)

Въпреки висшите чувства на уважение и почит към славяните, *българското соколство* според автора е своеобразен *моногамен патриотизъм* (Alkovic 1911: 83). За организаторите съборът представлява и манифестация на извоюваните постижения и придобити умения.

Разклащането на представите за границите на присадените геополитически модели отваря пред пътеписеца възможност да разшири кръга от вписвания и себепознания в рамките на по-традиционни, утвърдени общностни идентификации. Общото му впечатление от цялостната организация на Соколския събор е, че в България е налице по-голяма изтънченост, *българският амбиент* повече му импонира и както заявява: *повече носи западноевропейски чар* (Alkovic 1911: 86).

Новата посока на наратива го отвежда към живия актуален живот на българите, свързан с навлязлата в него европейска модернизация. Желанието да улови пулса на съвременните промени го насочва към функционирането на важни институции като театъра, в който се открояват рецептивните нагласи на публиката към съществуващия репертоар и стил в представленията на фона на появилата се нова градска чувствителност. Зад неговите наблюдения прозират идеите за въвеждане на нови естетически критерии в актьорската игра, сценографията, декорите, обхванати от *театрален конвенционализъм* (Alkovic 1911: 93). Навсякъде, според Мариян Алкович – било в Загреб, Виена или София – шества *прекалена театралност* (с. 93) и скованост в представленията. Гледаната от него постановка на драмата *Борислав* в Народния театър е повод и за преосмисляне на отношението към паметта през колективната (Halbwachs 1992) и индивидуалната идентичност на градския зрител. Новото време, отдалечило се от хипостазирането на общественото съзнание, води до проблематизиране на традиционната национална история, извиква промени в споменната процедура на отделните личности. Динамиката в тези процеси изисква редуване на споменните разкази и съвместяване на различни роли.³ За разлика от *поглъщащия* всичко възприемател, *модерният патриот* е неудовлетворен от миметичното отразяване на миналото като едно непроменливо, капсулирано според настоящото време пространство: *За човека,*

³ Интересни размисли върху *мобилния субект*, който се колебае между граничните положения на съвсем колективното и съвсем индивидуалното, представя статията на Богдан Богданов *Памет и идентичност или за субекта на припомнянето* (Bogdanov 2006).

който в живота си е изгледал много представления, е присъщо да е доста разсеян, но за хората от село въздействието е много по-силно (Alković 1911: 94). За едни този вид среща с историческото умотворение предизвиква истинско духовно щастие, а за други патетичният възторг и въодушевление отдавна са отлетели.

Следи от новото модерно светоусещане Алкович открива и в цялостния градоустройствен план на София, отражение на икономическия просперитет на страната:

Строителството в София показва смисъла на концепцията за модерния живот на народа. Аз си мислех, че се намирам в една малка Виена, и такава е впечатлението, което остава у всекиго, който не е жител на София. (Alković 1911: 69)

Градът разполага с известните за всеки голям град по европейски вкус атрибути. Улиците имат тротоари и място за пешеходци, канализация, електричество и водопровод. Трафикът е оживен като във всеки голям град, *трамваи и карети хвърчат на всички страни* (Alković 1911: 104). Описаната метрополия бързо се е оттласнала от източното си минало:

От Ориента бяха останали малко следи, което ми доказва колко е силна и полезна българската народна мисъл и култура. (Alković 1911: 104)

Някогашната джамия без минаре (Буюк джамия – б.м.: А. Б.), преустроена в Народен музей, днес служи като *хранителка на знанието и изкуството* и е *един от най-интересните музеи на Балканите* (Alković 1911: 107).

В урбанистичната карта на пътешественика присъстват Народното събрание, катедралният храм, Патриаршията, естетическите фасади на сградите и многобройните паркове. Заключение е красноречиво: *Както казах, София не изостава от градовете, които са известни със своята красота. Тя не е помпозна или с парижки външен вид, но е елегантна и построена с вкус* (Alković 1911: 104).

Оформеният от пътеписеца разказ за посетенията от него места е и авторефлекс към собствената му колективна идентичност. Носталгията по родното, завръщането към дома ще има силна *интегрираща сила* спрямо насъбраните мисли и впечатления на пътешественика. За автора тгълът, където заедно със спътниците му са *сътворили една малка Хърватия*, гравитира около славянския дом – сградата на *Славянска беседа*: *Видяхме много неща по пътя си, но най-много обичахме да разговаряме за Хърватия... защото навсякъде е красиво, но у дома е най-красиво* (Alković 1911: 108).

Използваната от Алкович журналистическа стилистика, зададените жанрови стратегии, чрез които предава посланията и смисъла на пътуването, са изключително продуктивни за национално-прагматичните задачи на времето. Тя е част от една трайна линия в историческата поетика на хърватския пътепис, свързана с утилитарно-познавателната му функция, подчинена на реалното, умозрително, логически издържано описание на фактите и събитията. Заедно с нея, от втората половина на XIX век в канавата на този хибриден жанр ще се развие и тенденцията към все по-дълбоко навлизане на белетристичните структури. Периодът съвпада с годините, когато излизат *Пътни бележки* (*Putositnice*, 1852) на А. Немчич, *Страници за Италия* (*Listovi o Italiji*, 1861) и *Пътуване към Цариград* (*Put u Carigrad*, 1886) на А. В. Ткалчевич, в които се оглежда една своеобразна чувствителност, изтласкваща на преден план естетическите критерии при отразяване на пътническите впечатления. За постигането на търсената художествена стойност важен елемент ще е и наличието на субективна творческа визия, която ще достигне пълната си реализация при А. Матош с включените в пътеписите му импресии, речеве обрати, асоциации и духовитост.

Франьо Хорват Киш, който, подобно на Мариян Алкович, е участник в Славянския събор в София и изминава по-дългия маршрут Белград – София – Цариград, ще следва по-различни образци на пътеописание от сънародника си, свързани с динамичните литературно-естетически процеси, възникнали в началото на XX век, когато представителите на хърватския модернизъм търсят пътища към дистанциране от една *униформена* литература, към все по-голяма индивидуализация на творчеството като реакция срещу унаследени художествени конвенции от миналото и осъзната необходимост за постигане на пълноценни произведения.⁴

Хорват Киш пристига в България в ролята си на писател, новелист, публицист, отразил в текстовете си живота на *малките хора* – селяни, граждани и дребни чиновници, от провинцията или от околностите на града. Според Анте Кадич: *той не е тръгнал на път с намерението да се срещне с важни политически дейци или с известни писатели... не говори за тежки международни кризи, а по-скоро отбелязва пътър, но с чувство за хумор, своите разговори с обикновените хора, които е срещал съвсем случайно,*

⁴ *Индивидуалността в литературата е оригиналност, а тъкмо тя все повече и повече липсва – ще заяви Антун Матош в Knjizevnost i knjizevnici* (Matos 1972: 190).

говори и за цветята, за птиците, за климата... (Kadic 1969: 172), вниквайки чрез своята калейдоскопична образност в невидимото, където сложно се преплитат емоционални нагласи, психологически и културни кодове. Реалистичните му изображения, в които се открояват елементи на модернизъм, достигат своеобразен творчески връх в пътеписите *Видяно и невидяно* (*Videno i nevideno: Putničke crtice*, 1911) и *Истрийски пътуща* (*Istarski puti*, 1919 – вж. Вагас 1947). В противовес на заявеното от автора мнение, че в тях преобладава забавно-поучителният характер, пътеописанията му от София, Плевен, Търново, Варна издават по-скоро намеренията да предаде на читателите личното си емоционално състояние, впечатленията и мислите, предизвикани от непосредствените му наблюдения (Sicel 1971: 123).

Изразеният от Киш субективизъм в описанието на тази *вътрешна топография* го доближава според някои изследователи (Bratulić 2005: 60) до включените в *Сантиментално пътешествие* (1768) на Лорънс Стърн художествени нагласи с дистанцирането от реалния маршрут на пътешествието и наблягането на т.нар. *пейзаж на душата* на неконвенционалния пътешественик. Макар и да нямаме преки доказателства за това влияние, можем да предположим, че отразените от Стърн приключения, свързани със *странстванията на духа*, маркиращи тенденция към новаторство и експеримент в литературната естетика, продължават с не по-малък успех и при повлияния от модернизма автор, изповядващ една нова *рефлексия на сърцето* и търсещ доверие към чувствата в пределите на Аз-а. Субективността е преминала в индивидуализъм, носещ на прага на ХХ век печата на духовна криза, крушение на националните и социални блянове, необходимост от пренареждане на ценностните йерархии. Синкопният характер на модерната епоха, утвърждаваща една *рефлексивна динамика*, изместила границите на битуващите идеи и представи, преосмисля пътешествието като дискурсивна процедура. Налице е оттласкване от видимата обективност, осъществявана от всезнаещ разказвач в трето лице, фиксирана гледна точка и ясна и категорична морална позиция. Хорват Киш тръгва на път без ясно очертани цели и резултатът от неговите лутания и скитания (брожения) са моментни случайни импресии, родени по асоциативен път, заедно с непрестанното взаимно преплитане на мечтание и реалност.

Траекторията на неговия път към България е накъсана и по-скоро следва емоционалните му състояния, обвързани с необходимостта от непрекъснато верифициране на собствения културен код, чрез който пътешественикът филтрира другостта. Разказът за преживяното издава модерното напрежение на съвременната личност,

търсеща себе си, провокирана и провокираща на фона на едно постоянно изпъкващо недоверие и неудовлетворение от действителността. Преодоляването на разпиляната идентичност и фрагментарност ще се осъществи именно чрез мотива за пътуването със заложеното в него съжителство на множество диалогични пространства, чрез отдалечаване от линейното време и преосмислянето на Историята като пространство и синхрония: *О, какво пък, ще оставя часовника, каквато и да е Неговата воля. В края на краищата той пожела така. Спря в София и (...) сега ще видя докога смята да издържи така* (Kis 1911: 4).

Въпреки разширяващия се кръг за вписвания и авторепрезентации, личността на хърватския пътешественик все още гравитира около славянския свят. Пътят се мисли като стремление и постижение на националния идеал, внасящ в поклонническото му пътуване елементи на духовно извисяване:

Влакът спира и бяга: хърватските соколи (ястреби) тръгват по пътя си, за да посрещнат слънцето на изток. Трябва ни слънце. Обществото ни има нужда от него (...) Всички ние в родината си страдаме от мрак и студ, как да нямаме нужда от слънцето, което носи толкова много светлина и топлина в себе си... Повече светлина и свобода трябва на нашия народ. (Kis 1911: 6)

В рамките на тази ентузиазизирана реторика се вметват и топосите, очертаващи фигурите на желаното. Река Сава е *нашата южнославянска река, а страшното Черно море, голо и немирно, е нашето славянско море*. Героизирането на миналото е в унисон и с изградения разказ за подвига на латинските рицари, дали живота си за опазване на християнските земи: *Наближаваме Варна и ме обзема някакво вълнение. Втурваме се през историческото бойно поле на битката край Варна, където е текла и хърватска кръв* (Kis 1911: 121).

В очертаната география на славянското нередко зареденият с предварителни очаквания поглед на пътника преосмисля пространствата на мечтаното. Пътят към *Обетованата земя* се оказва изпитание, а конструираният *slavdom* като че ли изгубва интегриращата си сила. Авторът е критичен спрямо *тартюфщината* на сърбите, целувката между сръбския и български войник: *Виж, как се целуват сръбин и българин! Прегърнаха се двамата дебелащи. Господи, има ли що-годе някаква искреност в тези целувки?* (Kis 1911: 43). За него е непонятен и гневът *на сърбите, които са изгубили битката при Сливница, след като сами са си виновни* (Kis 1911: 41).

Диалектиката на видяното в ума и в реалността подсилва желанието на Хорват Киш да надникне в невидимото, в интимността на чуждото пространство:

Софийо, гордост на Царство България! Свали знамената от къщите и стълбовете, прогони чужденците, за да видя всекидневния ти лик, обичайте ти... Бих искал да видя твоите всекидневни одежди! Какво ли правят твоите граждани, когато никой не ги гледа? (Kis 1911: 65)

Всеки уловен детайл се превръща в културен знак, маркиращ зоните на другостта, възможността за възприемането на чуждото като свое. Възторженият прием на братята соколи на гарата не успява да разсее съмненията на автора в славянската принадлежност на българите. Впечатленията от столицата имат донякъде травматично въздействие спрямо регионалния разказ за *българското*, огледано в колективната памет и патетиките на славянското. Отсъствието на Фердинанд от Славянския събор подсилва внушението за немското присъствие в града. София остава студена на фона на грейналия възторг от славянските тържества:

Улиците ви, о българи от София, са прекалено прави, просторни, широки, като че ли немец ги е замислил. Посоките са за момента благоприятни, но отегчителни. Аз бих построил криволичещи улици, така че и местният, и чужденецът да бъдат принудени да се оглеждат встрани, а не да свеждат очи пред себе си, защото невидимата посока обезсмисля, като алея от дървета с ниско растящи корони. (Kis 1911: 46)

Немското влияние, според Киш, се е превърнало в трайна преграда, разрушаваща славянското единение. В нощния градски пейзаж отекват думите на българина сърбофил: *Какво са чехите, хърватите? Те са ни чужденци, „Шваби“.* Сърбите са за нас... (Kis 1911: 61).

Надвисналите сенки на съмнения и разочарования от действителността определят желанието на автора да насочи разказа си към идилично подредения митичен свят на българското и славянското. Кръчмата на бай Георги се оказва добра сцена, на която си дават среща затворените в рамките на мита образи, теми, събития от славното минало: *Добро вино точи бай Георги; край него се крепи софийската литературна бохема – и революционерства...* (Kis 1911: 53). Пред онемялата от възнение публика той често чете поемата *Черен арап и хайдут Сидер* и вдига наздравица за *бъдещата българска престолнина и център на южнославянската култура — Цариград!* Част от този свят са и лицата на паметта като Васил Стоянов, който споделя живите си спомени за илирийското време: *един от най-славните периоди за цялото Южно славянство* (Kis 1911: 55).

Фрагментите, оцелели от предишния интегритет, остават все по-назад, в едно капсулирано пространство, и емоционалната връзка с тях остава единствена опора пред ужаса от времето (Protochristova 2000: 269–275). Авторът панически бяга от музеификацията на спомена, съпроводена с деконтекстуализиране, дистанциране от настоящето. Бродейки из залите на Археологическия музей, той се чувства изгубен в институцията, превърнала се в мощен инструмент за изкуствено конструиране на национални идентичности (Clifford 1997). В джамията, където някога са се молели софийските мюсюлмани, удрайки чело в пода, сега българите са поместили изкопани исторически паметници, големи римски съдове, заемащи няколко акра; по стените са повесили релефите на гръцки богове, богини, докаран отнякъде цял кон с конник почти в естествен ръст. Толкова красиви неща, интересни за археолога. А на мен ми е тъжно, че толкова малко разбирам от тях, гледам надясно, наляво, разглеждам галериите и докато гледам, пресмятам колко време ще ми отнеме да ги посетя всичките (Kis 1911: 57). В това все по-нарастващо натрупване на артефакти, трудни за сортиране и подредба, авторът спира развълнуван пред един позабравен експонат – черешовото топче, превърнало се в идентификационен маркер и изразител на емоционалната му връзка с паметта:

Не, това не се забравя! Черешовото топче от априлското въстание в Панагюрище 1876 г. И минах наоколо и се върнах при топчето, огледах другото крило и пак се върнах при топчето, изкачих се на верандите, видях много красиви неща от старата българска култура, красива колекция от стари монети, статуи, галерия от снимки и отново се върнах при топчето, застанал всеки път пред него трогнат и болен, и когато излязох, пак се обърнах. (Kis 1911: 58)

В регистъра на предметите, добили субективен статут и носещи силен идентификационен потенциал, попадат и личните вещи на пътешественика, придобити по време на път. Освен разказ за емоционалния спомен, който носи със себе си, те му придават и усет за стабилност в широките рамки на необятния свят (Halbwachs 1992: 145–147). В подобен символ се превръща придобитата в Търново празна кибритена кутийка, в която Хорват Киш помества скъпоценните за него *три възгленчета от три пшеничени зрънца*, открити в хамбара на българския цар, *паднал за свободата на древното царство България* (Kis 1911: 3). Срещите на Хорват Киш по големия път на Историята са отражение на *настойчивия рефлекс на модернизма* (Protochristova 2000: 271) да търси идентичността си в преосмисляне на наследството от миналото. Импресиите му от старопрестолния град Търново издават преминаването на първоначалния носталгичен

рефлекс в меланхолия по нещо отминало и невъзвратимо. В търсене на изгубеното време пътникът ще намери нови семантични полета, обогатяващи описателно-аналитичния му поглед. Авторът е възхитен и очарован от величествената гледка към Търново: *Гледам изумен, не знам къде отивам, на какво стъпвам... О, старо, древно Търново... явно богове са те строили!* (Kis 1911: 100). Същевременно, той е стреснат от разрушаването на символичния потенциал на този град, коренящ се в здравите основи на историческия дискурс. Търново, което като че ли е било строено от идоли, днес прилича на меланхоличен старец. В метафоричните представи на пътеписеца доминира сравнението с *пчелен кошер, в който майката е умряла, а пчелите са обхванати от апатия и всяка мисли как да се отдели от рояка, който вече е изморен* (Kis 1911: 115). Старите къщи са останали само едни *мечтания-проблясъци* (Bachelard 1969: 9), изгнили и полуразрушени, те са престанали да *хвърлят светлина върху синтеза на спомена*. От занаятите и родолюбието, с които се е славел мечтаният топос, днес е останало само последното, *тъй като за него не се изисква данък и можеш безконечно да го произвеждаш* (Kis 1911: 108). Въпреки тази неутешимост, Хорват Киш намира убежище в универсалната енергия на съвършенството. С разположението и красотата си Търново оформя назабравима картина в неговия *пейзаж на душата: Виждаш нещо, от което ти се свива стомахът. Нещо те кара да извикаш, да се кръстиш и да заскърцаш със зъби. И започнах да тропам с крака и да пляскам с ръце* (Kis 1911: 99–100). Импресионистично интонираният му разказ ще се превърне във възхвала на всепоглъщата естетическа сила на природата. Субективността, медитирането и поетичните асоциации ще придадат допълнителен колорит на лирическите му отстъпления. Авторът споделя, че би останал в Търново, за да се *наслади на гледките, каквито няма никъде по света:*

И тази Янтра! Как ли не се е омотала! Колкото и да си блъскам главата, за да проследя пътищата ѝ, не мога. И тук е, и там е, и пред мен, и зад мен. Мислиш си, че текат десет реки, а тя е само една. (Kis 1911: 111)

Бягството на чужденеца сред природата допълва процеса на конструиране на нови идентичности. Без никакви обвързаности, отдаден на собствените си медитации и лични импресии, Киш следва идеала си към самоусъвършенстване чрез самовглъбяването, способно да открие тайните на живота, носещи ирационален характер. В образния му свят са поместени и жетварките с мистичните си песни, и загадъчният Евксински понт, издаващ не само преклонение пред величието на природата, но и тайнство,

съдбовност, олицетворение на изпълнения с мистичност житейски път: *О, колко е чудесно да гледаш към това Черно море! Може би по този начин гражданите на стария Одесос са съзерцавали леко поклащащата се ладия, в която е пътувал духовитият сулмонец⁵ като изгнанник от Рим към Томи (Kis 1911: 125).* Фигурата на поклонника, пътешественика, туриста все повече се доближава до скитника и изгнанника, орисан да дири брод в превъзможване на своята междинност между сегашния и някогашния свят чрез отдалечаване от синкретизма на възрожденския идентификационен код и намирането на ключ към конструирането на модерна културна идентичност. Бягството му от негостоприемния свят ще е по посока на отдалечаването от фалша и меркантилността на епохата. С чувство за хумор и премерена ирония са описани партизанските нрави в новоосвободена България:

Сега едната политическа партия е по-силна, другата – по-слаба. И лидерите на по-слабите партии са убедени, че след две-три години ще поемат управлението... Тяхното убеждение е толкова силно, че стига до мегаломания. Затова и всички работят в клубовете и редакциите безплатно, с очакването, че в скоро време това ще бъде добре възмездено! И докато слушам тези истории, в ушите ми звучи: *Сега те грабят, а утре ние.* (Kis 1911: 66)

Без да се впуска в подробен анализ на социалните и икономически особености, пътешественикът маркира основните придобивки на младата българска нация, свързани с нейния духовен просперитет – модерно устроена столица и постиженията в образователната сфера: *Човек се смайва, как само за тридесет години този скромнен български народ успява да изгради такива великолепни училища с всички модерни изисквания* (Kis 1911: 122).

Пътуването на Хорват Киш из България е не толкова разказ за съществуващите географски и исторически реалии, колкото изповед, послание, съвместяващо субективизираните граждански вълнения и обществени настроения с личните му психологически нагласи, меланхолия, отегчение, страхове, обсесии, носталгия, бягство към екзотичното, болезнен сенсуализъм, естетизъм, съставящи цялостната ментална карта на пътешественика. Видяното и невидяно от неговото скиталчество отразява както собствените му авторефлексии, така и богатата мрежа от културни кодове и стереотипи, оформящи личностните и ценностните приоритети на отделните народи.

⁵ Овидий, родом от Сулмона.

Разгледаните пътеписи на Маријан Алкович и Франьо Хорват Киш са ценен документ за народопсихологията и социално-историческите промени в началото на XX в. при българи и хървати. В оптиката на взаимните им срещи се оглеждат наративите за историческата, езиково-културна и ценностна принадлежност на двата народа, в които са вградени и новите естетически търсения и абстрактните философски прозрения на творците.

REFERENCES

- Alkovic 1911:** Alkovich, Marijan. *Route: Belgrade-Sofia-Constantinople*. Sarajevo: Vogler i dr., 1911. [In Croatian: Alković, Marijan. *Put: Beograd-Sofija-Carigrad*. Sarajevo: Vogler i dr., 1911.]
- Bachelard 1969:** Bachelard, Gaston. *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press, 1969.
- Barac 1947:** Barac, Antun. *The Size of the Small Ones. Essays on Literature and Writers*. Zagreb, 1947. [In Croatian: Barac, Antun. *Veličina malenih. Sastavci o književnosti i književnicima*. Zagreb, 1947.]
- Bobchev 1909:** Bobchev, Stefan. “The Last Slavic Year.” *Balgarska sbirka*, no 2 (1909): 89–93. [In Bulgarian: Бобчев, Стефан. „Миналата славянска година.“ *Българска сбирка*, бр. 2 (1909): 89–93.]
- Bogdanov 2006:** Bogdanov, Bogdan. “Wisdom and Identity, or for the Subject of Recall.” In Todorov, Orlin, ed. *Mind, Identity, Consciousness. Texts from the Interdisciplinary Seminar “Science – understood and practiced”*: 85–92. Sofia: New Bulgarian University, 2006. [In Bulgarian: Богданов, Богдан. „Памет и идентичност или за субекта на припомнянето.“ В: Тодоров, Орлин, съст. *Памет, идентичност, съзнание. Текстовете от интердисциплинарния семинар “Науката – разбрана и правена”*: 85–92. София: НБУ, 2006.]
- Bratulić 2005:** Bratulić, Josip. “Franjo Horvat Kiš on Bulgaria.” In Bratulić, Josip, ed. *Croatian-Bulgarian Relations in the Nineteenth and the Twentieth Century*: 63–64. Zagreb: Hrvatsko-bugarsko društvo, 2005. [In Croatian: Bratulić, Josip. “Franjo Horvat Kiš o Bugarskoj.” In: Josip Bratulić, ur. *Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. Stoljeću*: 63–64. Zagreb: Hrvatsko-bugarsko društvo, 2005.]
- Bucar 1910:** Bucar, Franjo. *Falcon Celebration in Belgrade and Sofia*. Series: Sokolska knjižnica, vol. 14. Zagreb, 1910. [In Croatian: Bučar, Franjo. *Sokolsko slavlje u Beogradu i Sofiji*. Sokolska knjižnica, sv. 14. Zagreb, 1910.]
- Clifford 1997:** Clifford, James. “Museums as Contact Zones.” In Clifford, J. *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*: 188–219. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.
- Eldarov 2020:** Eldarov, Svetlozar. “Croatian Maps from Bulgaria (End of the Eighteenth – beginning of the Twentieth Century.” In Balcheva, Antoaneta, ed. *The Travel Culture in Southeast Europe*: 116. Sofia: BAS Institute of Balkan Studies & Center of Tracology, 2020. [In Bulgarian: Елдъров Светлозар. „Хърватски пътеписи от България (края на XIX – началото на XX век).“ В: Балчева, Антоанета, съст. *Култура на пътуването в Европейския Югоизток*: 116. София: ИБЦТ БАН, 2020.]

- Eldarov 2021:** Eldarov, Svetlozar. "A Healthy Mind in a Healthy Body: Bulgarian Yunaks and Croatian Falcons in the Development of Sports Culture in the Balkans (End of the Nineteenth – Beginning of the Twentieth Century)." In Eldarov, S. & A. Balcheva & I. Ognyanova & L. Mindova, eds. *Bulgarian-Croatian Scientific, Cultural and Spiritual Relations: 288–313*. Sofia: BAS Institute of Balkan Studies & Center of Tracology, 2021. [In Bulgarian: Елдъров, Светлозар. „Здрав дух в здраво тяло: българските юнаци и хърватските соколи в развитието на спортната култура на Балканите (края на XIX – началото на XX век).“ В: Елдъров, С. & А. Балчева & И. Огнянова & Л. Миндова, съст. *Българо-хърватски научни, културни и духовни връзки: 288–313*. София: Институт за балканистика с Център по тракология на БАН, 2021.]
- Halbwachs 1992:** Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*. University of Chicago Press, 1992.
- Herzfeld 2009:** Herzfeld, Michael. "The Cultural Politics of Gesture: Reflections on the Embodiment of Ethnographic Practice." *Ethnography*, vol. 10, no 2 (June 2009): 131–152.
- Kadic 1969:** Kadic, Ante. "Horvath-Kis About Bulgaria." *Literaturna misal* (Sofia), no 2 (1969): 171–179. [In Bulgarian: Кадич, Анте. „Хорват Киш за България.“ *Литературна мисъл*, no 2 (1969): 171–179.]
- Karbic & Lechek 2009:** Karbic, Maria & Suzana Lechek. "From Slavism to Exclusion – the Connection between the Croatian Falcon and Bulgaria." In Bozhilova, R. & L. Kirova & I. Ognyanova & A. Balcheva, eds. *State, Society and Culture of Bulgarians and Croats: 7th–21st Centuries*. Materials from the conference held in Sofia (June 5–9, 2008): 223–235. Sofia: Gutenberg, 2009. [In Croatian and Bulgarian: Karbić, Marija & Suzana Leček. "Od slavenstva do isključenosti – veze hrvatskog sokola i Bugarske." В: Божилова, Р. & Л. Кирова & И. Огнянова & А. Балчева, съст. *Държава, общество и култура на българи и хървати VII–XXI век*. Материали от конференцията, проведена в София (5–9 юни 2008 г.): 223–235. София: Гутенберг, 2009.]
- Kis 1911:** Kis, Franjo Horvat. *Seen and Unseen. Travel Dashes*. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1911. [In Croatian: Kiš, Franjo Horvat. *Viđeno i neviđeno. Putničke crtice*. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1911.]
- Manafova 1987:** Manafova, Rayna. *Culture and Politics. Bulgaria on the Eve of the Balkan War*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1987. [In Bulgarian: Манафова, Райна. *Култура и политика. България в навечерието на Балканската война*. София: Наука и изкуство, 1987.]
- Matos 1972:** Matos, Antun. "Literature and Writers." In Šicel, Miroslav. *Programs and Manifestos in Croatian Literature: 187–199*. Zagreb: Liber, 1972. [In Croatian: Matoš, Antun Gustav. "Knjizevnost i knjizevnici." In Šicel, Miroslav. *Programi i manifesti u hrvatskoj knjizevnosti: 187–199*. Zagreb: Liber, 1972.]
- Protochristova 2000:** Protochristova, Cleo. *Western European Literature. Comparative Observations, Theses, Ideas*. Plovdiv: Hermes, 2000. [In Bulgarian: Протохристова, Клео. *Западноевропейска литература. Съпоставителни наблюдения, тезиси, идеи*. Пловдив: Хермес, 2000.]
- Sicel 1971:** Sicel, Miroslav. *Authors and Periods in Recent Croatian Literature*. Zagreb: Matica hrvatska, 1971. [In Croatian: Šicel, Miroslav. *Stvaraoci i razdoblja u novijoj hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1971.]

ANTOANETA BALCHEVA (АНТОАНЕТА БАЛЧЕВА), ASSOC. PROF. PHD

Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology of the Bulgarian Academy of Sciences

 <https://orcid.org/0000-0002-6001-9622>

“Bulgaria through the Eyes of Marijan Alkovic and Franjo Horvat Kis.” [Original title in Bulgarian: „България през очите на Мариян Алкович и Франьо Хорват Киш.“]

Cyrillo-Methodian Papers, no 13 (2024): 142–157.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2024.13.142-157>

